

Кондратюк Л. В.,
аспірант кафедри криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF CRIMES IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS

У статті розглянуто поняття, структуру, зміст, теоретичне і практичне значення криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин. Проаналізовано відомості, що характеризують предмет злочинного посягання, спосіб готування, вчинення та приховання злочинів у сфері земельних відносин, особистість злочинця, а також слідові картини злочинів зазначеної категорії.

Ключові слова: злочини у сфері земельних відносин, розслідування злочинів у сфері земельних відносин, криміналістична характеристика злочинів у сфері земельних відносин.

В статье рассмотрены понятие, структура, содержание, теоретическое и практическое значение криминалистической характеристики преступлений в сфере земельных отношений. Проанализированы сведения, характеризующие предмет преступного посягательства, способ приготовления, совершения и сокрытия преступлений в сфере земельных отношений, личность преступника, а также следовые картины преступлений указанной категории.

Ключевые слова: преступления в сфере земельных отношений, расследование преступлений в сфере земельных отношений, криминалистическая характеристика преступлений в сфере земельных отношений.

The article deals with the concept, structure, content, theoretical and practical significance of criminalistic characteristics of crimes in the sphere of land relations. The information characterizing the subject of criminal infringement, the method of preparation, Commission and concealment of crimes in the sphere of land relations, the identity of the criminal, and also the trace picture of crimes of the specified category are analyzed.

Key words: crimes in the sphere of land relations, investigation of crimes in the sphere of land relations, criminalistic characteristics of crimes in the sphere of land relations.

Постановка проблеми. Одним з актуальних напрямів сучасної вітчизняної криміналістичної науки є розробка і вдосконалення науково обґрунтованих методик розслідування злочинів економічної спрямованості та проти довілля, у тому числі злочинів у сфері земельних відносин.

Результати практичної діяльності правоохоронних органів у протидії цим злочинам свідчать про недостатню ефективність їх розкриття та розслідування, що зумовлено як об'єктивними чинниками, так і недостатнім рівнем наукового забезпечення процесу досудового розслідування.

У зв'язку з цим підвищеної уваги потребує питання розробки криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин як одного з ключових елементів методики їх розслідування.

Дослідження за темою. Проблемам побудови методики розслідування злочинів у сфері земельних відносин приділено уваги в роботах С.В. Андрусенка, О.М. Бандурки, Н.В. Бондарчука, С.М. Гусарова, Д.Д. Зайця, А.В. Настенка, Т.В. Омельченка, В.І. Павликівського, М.М. Паховича, М.С. Рябенка, Р.Л. Степанюка, І.С. Тальянчука, О.С. Тарасенка, Н.М. Татарина та інших дослідників.

Метою статті є розробка криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин.

Викладення основного матеріалу. Криміналістична характеристика злочинів є одним із найважливіших елементів науково обґрунтованої методики їх розслідування.

Питання щодо визначення та обсягу змісту цього поняття детально розглядалося вітчизняною криміналістичною наукою. Доволі типове його визначення надається О.Н. Колесниченком та В.О. Коноваловою, які визначають криміналістичну характеристику як систему відомостей (інформації) про криміналістично значимі ознаки злочинів цього виду, які відбивають закономірні зв'язки між ними і служать побудові і перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів [3, с. 16].

Таким чином, криміналістична характеристика злочинів є категорією криміналістичної науки, яка не лише досліджується науковцями, а й активно використовується у практичній слідчій діяльності.

Питання щодо змісту і структури криміналістичної характеристики злочинів були предметом пильної уваги з боку науковців. Не маючи на меті детальний розгляд запропонованих із цього приводу позицій, вважаємо, що основою криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин мають стати відомості, які характеризують: 1) предмет злочинного посягання; 2) спосіб готування, вчинення та приховання злочинів; 3) особистість злочинця; 4) слідову картину злочинів зазначеної категорії.

Одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин є предмет злочинного посягання, під яким традиційно розуміють різноманітні фізичні об'єкти (речі і предмети матеріального світу), які зазнають впливу з боку злочинця. Відштовхуючись, у першу

чергу, від кримінально-правових ознак злочинів у сфері земельних відносин, до предметів злочинного посягання є підстави зарахувати: 1) земельні ділянки, у тому числі території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду; 2) ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель; 3) розпорядчі документи – рішення, розпорядження, погодження, акти, протоколи, постанови та інші документи правозастосовного характеру; 4) правовстановлюючі документи на землю – державні акти на право власності на земельні ділянки, державні акти на право постійного користування землею, договори оренди, купівлі-продажу, дарування земельних ділянок, а також довіреності на вчинення різноманітних дій тощо; 5) документацію із землеустрою – схеми, проекти, робочі проекти або технічну документацію; 6) документацію з оцінки земель – технічну документацію з бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок, а також звіти про проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок; 7) неправомірну вигоду – матеріальні цінності (грошові кошти або інше майно), право на майно або будь-які дії майнового характеру – під час вчинення земельних злочинів у сфері службової діяльності.

Під час вчинення злочинів зазначеної категорії як предмет злочинного посягання найчастіше виступають земельні ділянки. Ними можуть бути: 1) ділянки, що відповідають умовам, передбаченим ст. 79 Земельного кодексу України, тобто з установленними межами і визначеними щодо неї правами; 2) ділянки, не сформовані як об'єкти цивільних прав (з урахуванням положень ст. 79¹ Земельного кодексу України), – із невстановленими межами, не визначеними щодо них правами, не відведені у встановленому порядку та за відсутності передбаченої законом землевпорядної документації.

Вивчення матеріалів слідчої і судової практики свідчить, що у понад 90% випадків предметом злочинного посягання виступають земельні ділянки, не сформовані як об'єкти цивільних прав, тобто з невстановленими межами, не визначеними щодо них правами, не відведені у встановленому порядку та за відсутності передбаченої законом землевпорядної документації. Саме такі земельні ділянки злочинним шляхом передаються у власність або користування, а також самовільно захоплюються.

Ця ситуація є цілком закономірною, адже зловмисникам значно легше заволодіти земельною ділянкою, яка ще не відведена із земель державної або комунальної власності, не перебуває у власності (користуванні) конкретних фізичних або юридичних осіб, на яку відсутні правовстановлюючі документи, щодо якої не буде скарг із боку можливих потерпілих.

Опрацювання наявних матеріалів слідчої і судової практики свідчить, що предметом злочинного посягання найчастіше стають:

– у процесі вчинення земельних злочинів із числа злочинів проти власності, авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядуван-

ня, у сфері службової діяльності – ділянки земель житлової та громадської забудови (67%), сільськогосподарського призначення (20%), рекреаційного та оздоровчого призначення (4%), промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення (3%), природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення (2%);

– у процесі вчинення злочинів у вигляді самовільного зайняття земельних ділянок – ділянки земель сільськогосподарського призначення (64%), земель житлової та громадської забудови (23%);

– у процесі вчинення земельних злочинів екологічної спрямованості – ділянки земель сільськогосподарського призначення (72%), водного фонду (9%), природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення (7%), лісгосподарського призначення (4%).

Також під час розслідування кримінальних проваджень про злочини цієї категорії варто враховувати територіальне розташування предмета злочинного посягання – в межах або за межами населених пунктів, оскільки від цього залежить обсяг повноважень службових осіб органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування (ст. 122 ЗК України) та порядок надання земельних ділянок, що відбиватиметься на кваліфікації дій підозрюваних (обвинувачених).

Особливе значення для розробки методики розслідування має характеристика злочинів у сфері земельних відносин за способом їх готування, вчинення та приховання.

Більшість злочинів зазначеної категорії є такими, що заплановані заздалегідь і супроводжуються підготовчими діями.

Ураховуючи різноманіття земельних злочинів, способи їх вчинення визначаються залежно від сфери земельних відносин, в яких вчиняються кримінально-карані діяння, та правового статусу злочинців.

Найтипівіші способи, що забезпечують протиправне надання службовими особами органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування земельних ділянок у власність або оренду, включають: 1) прийняття службовими особами рішень щодо вирішення земельних питань (надання у власність, оренду, продаж, зміна цільового призначення земель тощо) з порушенням встановленого порядку або меж компетенції; 2) підроблення службовими особами рішень (найчастіше – сесій місцевих рад) про надання земельних ділянок, у тому числі шляхом внесення завідомо неправдивих даних до протоколів засідань сесій та виготовлення фіктивних додатків до рішень; 3) підроблення (інтелектуальне або фізичне) службовими особами правовстановлюючих документів на землю, внесення до них завідомо неправдивих відомостей; 4) виділення земельних ділянок на підставних осіб або громадянам без їх відома та подальша реалізація цих ділянок стороннім особам; 5) надання службовими особами у порушення вимог чинного законодавства дозволів, погоджень, висновків.

З боку службових осіб контролюючих органів способами вчинення злочинів є викривлення результатів перевірок додержання вимог земельного законодавства, внесення завідомо неправдивих відомостей до матеріалів перевірок, завідомо безпідставне непрягнення винних осіб до передбаченої законом відповідальності, утаювання матеріалів перевірок, що підлягають передачі до правоохоронних органів.

При вчиненні службовою особою злочину, передбаченого ст. 368 КК України, способами одержання неправомірної вигоди виступають безпосереднє одержання винним предмета злочину або завуальоване одержання неправомірної вигоди, у тому числі шляхом маскуванню її під законну операцію [5, с. 79].

Типовими способами вчинення злочинів у сфері земельних відносин особами, які є розробниками документації із землеустрою, виконавцями робіт з оцінки земель, а також виконавцями експертизи землевпорядної документації, є підроблення, у тому числі внесення завідомо неправдивих даних до документації із землеустрою (схем, проектів, робочих проектів або технічної документації), технічної документації з оцінки земель, звітів та висновків державної експертизи землевпорядної організації.

Громадяни та службові особи підприємств, установ, організацій, які мають за мету протиправне отримання земельної ділянки або прав на неї, найчастіше вчиняють злочини цієї категорії шляхом: 1) надання неправомірної вигоди службовим особам за сприяння у наданні земельних ділянок у власність або оренду; 2) підроблення правостановлюючих документів на землю, землевпорядної документації, довіреностей, документів на спадкування та ін.; 3) вчинення дій, спрямованих на фізичне заволодіння земельною ділянкою і подальше користування нею.

Що стосується вчинення злочинів екологічної спрямованості у сфері земельних відносин, то найчастіше ці діяння вчиняються шляхом: 1) недодержання правил екологічної безпеки, ухилення від здійснення або неналежного здійснення заходів, спрямованих на збереження та відтворення земельних ресурсів; 2) вчинення дій, спрямованих на фізичне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель; 3) вчинення будь-яких активних дій, спрямованих на знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

За характером дій із приховання злочину серед злочинів зазначеної категорії варто виділити такі, що супроводжуються утаюванням, знищенням, маскуванням та фальсифікацією інформації про ознаки злочину.

Важливим елементом криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин є система інформаційних ознак про особу злочинців, серед яких варто виділити: 1) фізичних осудних осіб, які досягли 16-річного віку; 2) фізичних осіб – підприємців, які беруть участь у проведенні операцій із землею або фактично використовують земельні ділянки; 3) службових осіб органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, держав-

них та інших підприємств, установ та організацій; 4) осіб, які надають публічні послуги у сфері земельних правовідносин.

Особи з числа перших двох категорій, як правило, не наділені спеціальним правовим статусом у сфері земельних правовідносин і переважно вчиняють дії, спрямовані або на фізичне заволодіння земельними ділянками (шляхом їх самовільного зайняття), або на протиправне набуття прав на них (шляхом підробки різноманітної документації, підкупу службових осіб та ін.).

Однак особливістю злочинів, що вчиняються на ринку землі, є вчинення їх здебільшого не пересічними громадянами, а службовими особами. За даними вибіркового дослідження, серед злочинців службові особи органів місцевого самоврядування становлять 41%, місцевих державних адміністрацій – 5%, органів Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру» та контролюючих органів – 9%; приватні підприємці та службові особи недержавних підприємств, установ, організацій – 29%, нотаріуси та оцінювачі – 2%, інші фізичні особи – 18%.

Що стосується соціально-демографічної та соціально-рольової характеристики осіб, що вчиняють злочини у земельній сфері, то вивчення матеріалів кримінальних проваджень і опрацювання судових вироків дає змогу дійти висновку про більш дорослий вік злочинців вказаної категорії, порівняно високу питому вагу жінок, їх порівняне економічне та сімейне благополуччя, обійняття певних, іноді керівних, посад в органах державної влади, місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях, високий рівень освіти, порівняно високу питому вагу співучасті, а також про позитивні характеристики за місцем роботи і проживання. До кримінальної відповідальності раніше притягалася незначна кількість злочинців.

Серед злочинців зазначеної категорії майже немає неповнолітніх і порівняно небагато осіб у віці до 24 років. За отриманими вибілковими даними, питома вага осіб, що вчиняли земельні злочини у віці до 24 років, становить 11%, від 25 до 40 років – 48%, від 40 до 55 років – 35%, понад 55 років – 6%. Вчинення злочинів цієї категорії особами у віці понад 70 років має поодинокий характер.

Звичайно, такий віковий розподіл має пояснення. Варто враховувати, що задля вчинення злочинів у сфері земельних відносин особа повинна мати певний життєвий досвід, знання, вміння, навички, певні матеріальні та фінансові ресурси, що з'являються, як правило, у порівняно зрілому віці. Водночас невисокою є питома вага злочинців похилого віку, що пов'язано із загальним зниженням соціальної активності та погіршенням стану фізичного здоров'я.

Близько 70% злочинів цієї категорії вчиняються чоловіками, решта – жінками. Переважна частина (майже 75%) осіб на момент вчинення злочину перебували у шлюбі, що пояснюється віковою та соціальною зрілістю злочинців цієї категорії. Звертає

на себе увагу високий рівень професійно-освітньої підготовки, у тому числі значний відсоток осіб, що мають вищу освіту – 82% та середньо-спеціальну (11%).

У співучасті вчиняється до 60% злочинів цієї категорії. Водночас вивчення матеріалів кримінальних проваджень дає підстави вважати, що фактична питома вага таких злочинів є вищою, хоча це прямо і не відбивається в матеріалах проваджень і підсумкових процесуальних рішеннях.

Частка раніше судимих осіб не перевищує 5%.

Певні особливості відрізняють осіб, що вчиняють самовільне зайняття земельних ділянок. Для них характерні загалом порівняно молодший вік, більша питома вага чоловіків, нижчий рівень освіти та нижчі показники співучасті.

Вказані узагальнення підтверджуються матеріалами досліджень ряду фахівців [6, с. 42; 1, с. 81–83; 7, с. 122; 4, с. 82–84 та ін.].

Для осіб, що вчиняють злочини у сфері земельних відносин (економічної спрямованості), характерна умисна форма вини, а також наявність переважно корисливих мотиву і мети протиправної діяльності.

Певна частина злочинів цієї категорії (йдеться, насамперед, про службову недбалість, а також деякі земельні злочини екологічної спрямованості), як свідчить офіційна кваліфікація дій винних органами досудового розслідування і судом, вчиняються необережно. Утім, вивчення матеріалів слідчої і судової практики у низці таких випадків свідчить скоріше про вимушену кваліфікацію дій, винних за ст. 367 КК України через нездатність слідчих і прокурорів довести наявність у діях службових осіб умислу на вчинення дій у власних інтересах або інтересах третіх осіб.

Визначаючи морально-психологічну характеристику осіб, що вчиняють злочини у земельній сфері, дослідники доходять висновку, що для них прита-

манні ті самі ознаки, що і для осіб, які вчиняють злочини у сфері економіки: підвищене почуття незалежності від нормативної системи, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення своїх власних потреб і інтересів будь-якими засобами, чітке усвідомлення протиправності своїх діянь тощо [1, с. 83; 2, с. 126].

Що стосується особливостей механізму слідотворення, то злочини у сфері земельних відносин залишають:

1) матеріальні сліди, які відображаються переважно в оточуючому середовищі – у процесі вчинення самовільного зайняття земельної ділянки, земельних злочинів екологічної спрямованості, а також фізичного підроблення документів;

2) сліди в документах – актах органів і службових осіб державної виконавчої влади і місцевого самоврядування (рішення, розпорядження, висновки, погодження тощо), протоколах, правостановлюючих документах на землю, документації із землеустрою та оцінки землі та ін.

Висновки. Одним із найважливіших елементів науково обґрунтованої методики розслідування злочинів у сфері земельних відносин є їх криміналістична характеристика. Зазначена категорія є не лише предметом досліджень із боку науковців, а й активно використовується у практичній слідчій діяльності, оскільки слугує базою для побудови і перевірки слідчих версій, визначення послідовності і тактики слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших організаційних заходів під час досудового розслідування.

Варто зазначити, що запропонована структура є лише ідеальною моделлю; вона може варіюватись та конкретизуватись залежно від виду злочинів у сфері земельних відносин, поповнюючись й іншими (не завжди типовими) елементами (час, місце, знаряддя і засоби вчинення злочину, наслідки злочинних дій, особливості особистості потерпілого тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ізовіта А.М. Кримінологічне дослідження типових рис особи, яка вчиняє злочини у земельній сфері. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Т. 2. С. 81–84.
2. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2004. 432 с.
3. Колесниченко А.Н. Криміналістическая характеристика преступлений : учебное пособие / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
4. Марченко М.Ю. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який самовільно зайняв земельну ділянку та здійснив самовільне будівництво. *Юридична Україна*. 2011. № 11. С. 81–86.
5. Настенко А. Оперативно-розшукова характеристика одержання неправомірної вигоди службовою особою у сфері земельних відносин. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2014. Май. С. 78–83.
6. Протидія злочинам у сфері земельних відносин : навчальний посібник / С.В. Андрусенко, О.М. Бандурка, М.С. Рябченко та ін.; за заг. ред. С.М. Гусарова. Харків : ХНУВС, 2013. 170 с.
7. Тальянчук І.С. Криміналістична характеристика злочинів у сфері земельних відносин. *Право і державне управління*. 2013. № 1. С. 119–123.